4 Structurile verbale nonfinite

Grupurile sintactice nonfinite, cu centrul la infinitv (§4.1), la gerunziu (§4.2), la participiu (§4.3) sau la supin (§4.4), având o organizare de tip propozițional, prezintă unele particularități de structură internă, în textele vechi. Structurile infinitivale, gerunziale și participiale, interpretabile ca propoziții reduse (Pană Dindelegan (ed.) 2013: 204–254), sunt bine reprezentate în epocă; cele cu supin verbal au fost utilizate mult mai limitat. Vom formula, de asemenea, câteva observații privind utilizarea grupurilor nonfinite în anumite tipuri de contexte (pentru atestarea structurilor nonfinite ca realizare a diverselor funcții sintactice, v. *supra* §3).

4.1 Infinitivul

În cele mai vechi texte dacoromânești, din secolul al XVI-lea, coexistau formele de infinitiv lung verbal (cu sufixul etimologic *-re*) și cele de infinitiv scurt, apocopate (fără *-re*) (Densusianu 1938: 236–238; Rosetti 1986: 508). Ambele tipuri de infinitiv sunt atestate cu statut de centru al unor propoziții reduse nonfinite.

4.1.1 Infinitivul lung

(i) Infinitivul, cu sufixul *-re*, era tipic precedat de elementele *a* (1a) și (uneori) *de* (1b) (Densusianu 1938: 237). *A* are statutul unui centru flexionar, iar *de* este un complementizator adițional, adiacent la *a*, în antepunere (Schulte 2007: 168; Jordan 2009: 51, 174–176, 181; Pană Dindelegan (ed.) 2013: 212–215); conectorul *de* primește această interpretare atunci când infinitivul se află în pozițiile sintactice care nu au tipic realizare prepozițională – poziția de subiect (§3.5.1.1.iii), cea de complement direct (§3.5.2.2.ii; v. și *infra* ex. 3b) – sau în alte poziții argumentale (completive), în care *de* nu este selectat conform regimului prepozițional al regentului (v. discuția sub §3.5.5.2.ii.a, ex. 19b–c). Accidental, morfemul *a* lipsește după *de* (1c).

(1) a. s-au gătit [*a staré* cu războiu] (CLM 178; v. și §3.5.5., ex. 17b)
b. pierduse și Schinder pașia nedejde [*de a*-i *dobândire*] (CLM 214)
c. așa stătu nărodul [*de aducere* darure] (PO 301; v. și §3.5.5, ex. 18)

De lipsea (rareori) în poziții în care ulterior s-a impus, de exemplu după un centru sintactic nominal (2). Atașarea directă a infinitivului este o caracteristică a sa de tip verbal.

(2) pierduse toată *putiarè* [*a stare* împrotiva leșilor] (CLM 253)

Adesea în forma infinitivului lung apare un element final *-a* după sufixul *-re* (3). Excepțional, infinitivul cu finala *-rea* este atașat direct, fără marca *a*, verbului *a putea* (v. ex. 76, sub §3.5.2.2.ii, reluat aici sub 3c):

BDD-B154-22 © 2013 Editura Universității
Provided by Diacronia.ro for IP 3.145.201.71 (2024-04-26 20:24:04 UTC)

(3) a. să nu mai aibă voie [*a căutarea* leage într-altă țară] (DÎ, XXXIII, document diplomatic, [Țara Românească] *Transilvania, [1600]: 241v; v. şi §3.5.5, ex. 16)
b. unii au giudecat [*de-a luarea* unii cumnat] (Prav. 1581: 278r)
c. *a* nu ne *putea lepădarea* (CC[2] 37)

Formele cu finala *-rea* sunt bine reprezentate în textele din secolul al XVI-lea (Densusianu 1938: 236–238), preponderente comparativ cu cele în *-re,* atât în traduceri (Mareş, în CL: 84; Rizescu, în Prav. 1581: 86–87; Georgescu, în GB: 403; Buză, Zgraon, în TR: 514; Gheție, Teodorescu, în PH: 46), cât şi în documentele originale (Guruianu 2005: 106, 136, 188).

Cu o frecvență mai limitată, structurile cu infinitivul în *-rea* au fost utilizate şi în secolele al XVII-lea–al XVIII-lea (Diaconescu 1977: 84; Frâncu, în ILRL: 342). La autori ca Dimitrie Cantemir, structurile de acest tip arhaizează textul (4), iar infinitivul apare şi după prepoziția lexicală *spre,* cu sens final (4c).

(4) a. lasă-te [*de a* mai *hulirea* îmfrămțăsate podoabele a dzéstrelor méle] (CD 11v)
b. audzi tu, nesățioasă [*de a uciderea* ale oamenilor suflete], lume! (CD 12r)
c. eşti largă şi lată, însă [*spre a facerea* răutăți] (CD 14v)

S-a susținut că infinitivul în *-rea* este o formă „de trecere" dinspre verb spre substantiv, fiind precedat de marca *a,* specifică infinitivului verbal, şi având ataşat enclitic un element omonim cu articolul definit *-a* (Asan, Vasiliu 1956: 111). Unii autori au considerat că elementul enclitic este articol definit (v., recent, Jordan 2009: 43). Această interpretare este pusă sub semnul îndoielii de persistența (fie şi limitată regional a) infinitivului marcat prin *a …-rea* după secolul al XVIII-lea, coprezența sa cu infinitivul lung substantival, într-o perioadă în care acesta din urmă este deja stabil, nominalizarea fiind de mult încheiată. Faptul dovedeşte că infinitivul în *a …-rea* nu este o formă hibridă – verbală şi nominală. Finala *-a* nu este articol, ci, mai probabil, un element de amplificare a sufixului *-re* (cf. Nedelcu 2013: 35, unde este considerat „*formant omonim* cu articolul" – subl. noastră). Infinitivul marcat prin *a …-rea* este o formă verbală nonfinită, sub aspect morfologic, sintactic şi semantic (v. interpretarea şi bibliografia, *ap.* Stan 2013a). Observația lui Frâncu (1974: 66), că infinitivul lung, din *Cazania* lui Varlaam şi din alte cazanii din secolele al XVII-lea–al XVIII-lea, a fost înlocuit cu infinitivul scurt, verbal, în pasajul corespunzător dintr-o cazanie târzie, din 1781, ne oferă un indiciu al naturii verbale a infinitivului în *a …-rea*.

(ii) Infinitivul lung cu finala *-re(a)* era construit cu diverşi constituenți de tip adverbal (Stan 2003: 89–245).

(a) În (5), infinitivul unui verb copulativ este construit cu nume predicativ:

(5) *a părerea* [***de aur*** sau ***de argint***] (Coresi, *ap.* Densusianu 1938: 237)

(b) Infinitivul lung menținea argumentele care apar în structurile finite ale verbului respectiv.

Subiectul infinitivului lung este, de obicei, neexprimat, coreferențial cu subiectul predicatului – v. (1), (2), (3a), (4).

Rareori infinitivul lung verbal este utilizat cu subiect propriu, realizat prin grup nominal (DP), postpus (v. şi ex. 3b, *de-a luarea* ***unii*** *cumnat*):

(6) de când se-au început *a se luarea* [***darul*** arhiereului] (Prav. 1652: 48; infinitiv reflexiv-pasiv)

BDD-B154-22 © 2013 Editura Universității
Provided by Diacronia.ro for IP 3.145.201.71 (2024-04-26 20:24:04 UTC)

Infinitivul lung este atestat în structuri cu un complement direct (7a–b, e; v. şi *i*, în 1b; *darure*, în 1c; *leage*, în 3a; *cumnat*, în 3b; [îmfrămţăsate *podoabele* a dzéstrelor méle], în 4a; [ale oamenilor *suflete*], în 4b; *răutăţi*, în 4c; v. alte exemple, *ap*. Minuţ 2002: 106), inclusiv realizat ca pronume clitic (7c–d), cu un complement indirect (7e) sau cu un complement prepoziţional (*cu războiu*, în 1a; *împrotiva leşilor*, în 2).

(7) a. el părăseaşte *de-a facerea* ***păcate*** (TF 2v–3r; v. şi sub §3.5.2, ex. 75c)
b. *de a facerea* [***légea*** marginii] au făgăduit (ULM 86; v. ex. şi sub §3.5.2, 75d)
c. *a* ***le*** *prăvirea* (DPV 21r; v. §3.5.5, ex. 17a)
d. ochii săi îi *puseră* [*a-**i** plecarea* pre pământ] (DP 15v; v. §3.5.5, ex. 17c)
e. *a darea* ***domnilor sfat*** (complement indirect + complement direct; CCD 19f: 4v şi MVR 4v)

(c) Infinitivul lung era construit, de asemenea, cu diferite tipuri de circumstanţiale: circumstanţial de loc (8a) (v. 3a, *a căutarea* ***într-altă ţară***), de timp/mod (8b), instrumental (8c).

(8) a. să nu iasă *a se judecarea* ***într-altă ţară*** (DÎ, XLVIII, act diplomatic, *Alba Iulia, [1600]: 246r)
b. *a vă rugarea* ***pururea*** (DPV 7; v. şi §3.5.5, ex. 17d)
c. *a* ne *întărirea* [***cu jurămintele*** lor] (DÎ, XLIV, act diplomatic, *Moldova, [1600]: 238r)

(iii) Unele texte din secolul al XVI-lea nu conţin infinitive lungi verbale: CS (v. Chivu, în CS: 188), CPrav (v. Chivu, în CPrav.: 191). Pe măsură ce s-a impus forma scurtă a infinitivului verbal, vechile forme (cu *-re*) apar rareori în texte, spre sfârşitul secolului al XVII-lea şi în secolul al XVIII-lea (sunt semnalate doar infinitive lungi nominale, între alţii, la: Dragomir, în CIst.: 107; Tarantino, în Filerot: 174, 181).

Infinitivul lung nu este înregistrat în primele gramatici ale limbii române, elaborate în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (EG 70/44v–99/59r; ILV 43).

4.1.2 Infinitivul scurt

(i) **Infinitivul scurt cu marca *a*,** în limba veche, avea disponibilităţi de combinare largi, similare cu cele ale formelor verbale finite.

(a) Copulativul *a fi* era utilizat, rareori, cu formă de infinitiv scurt, încă din secolul al XVI-lea, fapt atestat şi de documentele originale (v. şi Guruianu 2005: 29); copulativul este construit cu nume predicativ (v. şi ex. 11b, ***viu*** *a fi*):

(9) pururea am cunoscut gândul lui ***cu priinţă*** *a fi* creştinilor (DÎ, LXXXIX, mărturii în procesul lui Petru Şchiopul, [Moldova] *Polonia, [1593]: 2r)

Tiparul cu predicativ suplimentar era, de asemenea, utilizat în epocă; în (10), predicativul este realizat prin propoziţie relativă:

(10) începusă *a*-l *cunoaşte* ***ce feliu de inimă are*** (cu adjectivul relativ *ce* în structura locuţiunii adjectivale *ce feliu de;* PIst., în SLR: 230)

(b) Pentru limba veche, se constată unele diferenţe între structurile finite şi cele infinitivale, cu privire la realizarea subiectului.

BDD-B154-22 © 2013 Editura Universităţii
Provided by Diacronia.ro for IP 3.145.201.71 (2024-04-26 20:24:04 UTC)

Infinitivul scurt, ca şi infinitivul lung (§4.1.1), este, de obicei, construit cu subiect nul (neexprimat), identic referențial cu subiectul predicatului, în structurile cu control.

Sunt însă atestate şi construcții absolute, în care formele verbale de infinitiv au subiect distinct de subiectul propoziției.

Infinitivul scurt al verbelor personale apare cu subiect propriu, exprimat prin grup nominal – nume comun determinat (11a) sau pronume (11b–d):

(11) a. se cade *a se ispovedi* ***bărbatul*** şi ***muiarea*** (Prav. 1652: 58)
b. nu i se cade [viu *a fi* ***elu*** mai multu] (CV 36v)
c. doo părți a legiei iaste [*a* nu *viia* ***noi*** cu iale] (PO 6)
d. nu iaste cu putință [*a trăi* ***neştine*** pre pământ fără de hrană trupească şi fără de îmbrăcăminte şi fără de somn] (AD 23: 21v)

Subiectul infinitivului se plasa, ca şi astăzi, în postpoziție (11). Excepțional, subiectul este intercalat între *a* şi infinitiv:

(12) şi aşa fu [*a se* ***toți*** *mântui* spre pământu] (CV 48r)

Infinitivul scurt reflexiv-pasiv impersonal este atestat cu subiect pronominal (DP) – pronume demonstrativ, exprimând o valoare neutră. Subiectul este postpus infinitivului:

(13) şi nu iaste [*a* nu *să crede* ***aceasta***] (PIst., în SLR: 29)

(c) În textele vechi sunt, de asemenea, atestate tiparul tranzitiv, cu acuzativul complement direct (14a), tiparul dublu tranzitiv, cu două acuzative – complementul direct şi complementul secundar (14b) –, tiparul cu dativul complement indirect (14c–d):

(14) a. *a ține* [***partea*** lui di ocină] (DÎ, LXIX, zapis, Iaşi, 1587; v. şi §3.5.5, ex. 25)
b. *a-**l** pârî,* [féliuri de feliuri ***pâri***] (NL 859)
c. *a **i** se închina* ***lui*** (Prav. 1581: 190r)
d. *a sluji* ***dumneavoastră*** (ISBD, LXXVI, [Țara Românească], 1749: 109)

Forma reflexivă *a se învăța* „a se deprinde” este atestată în construcții cu dativul, eliminate treptat din uz, în favoarea structurilor prepoziționale *(a se învăța cu):*

(15) *a me învăța* [***cuventelor*** tale] (PH 108v; „cu cuvintele”)

Infinitivul pasiv este construit cu un complement de agent:

(16) a. *a se boteza* ***de el*** (CC[1] 167: 218r; CC[2] 505)
b. eu trebuiesc ***de tine*** *a mă boteza* şi tu vii cătră mine? (cu reflexivul de persoana I sg., marcă de pasiv, construit cu agentul exprimat; CC[1], loc. cit.; CC[2] loc. cit., v. Pană Dindelegan 2003: 136; structura este analogă construcției finite discutate sub §3.6, ex. 5)
c. Isus dus fu cu duhul în pustie *a se ispiti* ***de diavolul*** (CT 5r)

(d) De asemenea sunt bine reprezentate tiparele cu circumstanțial:

BDD-B154-22 © 2013 Editura Universității
Provided by Diacronia.ro for IP 3.145.201.71 (2024-04-26 20:24:04 UTC)

(17) a. *a veni* [***în țara*** măriei sale] (circumstanțial de loc; DÎ, LXXXIX, mărturii în procesul lui Petru Șchiopul, [Moldova] *Polonia, [1593]: 2v)
b. *a să hrăni* cu dereptu pre acolo, [***vânându*** fiiară şi peaşte] (DÎ, CIII, scrisoare, Suceava, [1595]: 1r; circumstanțial instrumental, v. şi Guruianu 2005: 195)
c. că amu greață easte [***după ei*** *a preimi* năravu] (circumstanțial de cauză; CV 7r; v. §3.8.7, ex. 19)

(ii) **Infinitivul scurt fără marca *a*,** dependent, în general, de verbul *a putea* (18), (19a, c–e), (20b), (21a, c) sau, mai rar, de verbele *a şti* (19b), (20a), *a cuteza* (19f), (21b, d) (v. detalii sub §3.5.2.2.ii), avea posibilități de construcție relativ variate.

(a) Infinitivul fără *a* are subiect nul, coreferențial cu subiectul verbului regent (18)–(21). De asemenea, infinitivul fără *a* are complement direct în structurile reciproce simetrice, în care *pre* marchează forma cazuală de acuzativ a unuia dintre cele două substantive identice (18b). O caracteristică a anumitor structuri vechi este postpunerea subiectului verbului *a putea*, ridicarea complementului în fața infinitivului, scindarea construcției şi distanțarea infinitivului față de verbul *a putea* (18):

(18) a. va putea ***neştine*** *afla* (CIst. 83v)
b. Cum poate ***drac pre drac*** *goni?,* Au poate ***orb pre orb*** *duce* (Coresi, *ap.* Dimitrescu 1973: 41)

(b) Structurile cu complement direct erau frecvente. În cele mai multe contexte, complementul este plasat după infinitiv (19a) sau în fața verbului *a putea* – cliticul (19b–c) şi structurile dublate prin clitic (19d–e). Complementul direct este coocurent cu un complement predicativ al obiectului, în (19f); complementul direct dublat prin clitic reflexiv precedă verbul *a cuteza,* iar grupul nominal complement predicativ urmează după infinitiv.

(19) a. nu poci acum *ruga* ***pre Părintele*** (BB 771; v. şi §3.5.2, ex. 77d)
b. nu ***le*** ştiu *dezlega* (PO 141; v. şi §3.5.2, ex. 80a)
c. nu-***l*** putea *creade* (CH, în DA s.v. *crede*)
d. [***păcatele*** noastre] să ***le*** putem *cunoaşte* (CS 100v)
e. dară ***pre Sine*** nu ***Să*** poate *mântui?* (BB 772)
f. aceia carii ***pre sine să*** cutează *chema* [***căsători*** dumnezăieşti] (SA 154r; v. şi §3.5.2, ex. 82b)

Complementul indirect realizat prin pronume clitic apare în encliza infinitivului (20a), topică specifică pentru cliticele de dativ în traducerile din secolul al XVI-lea (v. §3.5.4.2.i.a), dar nespecifică pentru structurile cu infinitivul lipsit de centrul său flexionar *a*.

Complementul prepozițional, construit cu prepoziția *a* „la” (v. această valoare etimologică a prepoziției, sub §3.5.4.2.i.b), apare ridicat între *a putea* şi infinitiv, în (20b).

(20) a. că sculară-se spre mere mărturii nederépte, şi nu ştia *întreba*-***mi*** (PS^B 104)
b. nimea nu poate ***a doi domni*** *lucra* (CC^2 214; Diaconescu 1977: 157; v. şi §3.5.2, ex. 77a)

(c) Grupul [*a putea/cuteza* + infinitivul fără *a*] este scindat prin intercalarea adjuncților circumstanțiali, în unele construcții de tip vechi (21a–c). Sociativul apare postverbal, în structuri ca (82a), din §3.5.2, reluat aici sub (21d).

BDD-B154-22 © 2013 Editura Universității
Provided by Diacronia.ro for IP 3.145.201.71 (2024-04-26 20:24:04 UTC)

(21) a. să putem ***demâneață*** *scula* (CM 191: 252v)
b. nu cutedzăm ***înaintea aceluia*** *mearge* (PO 158)
c. să le putem [***cu drag*** mare] *asculta* (CM 191: 251v)
d. eghipteanii nu cutedza [*mănca* pâine ***cu jidovii***] (PO 154)

4.2 Gerunziul

Propoziția gerunzială, în limba veche, avea structuri variate, care integrează diverşi constituenți de tip predicativ, argumental sau circumstanțial.

(i) Copulativul *a fi* era utilizat cu formă de gerunziu și nume predicativ (mai frecvent decât cu formă de infinitiv; v. §4.1.2.i.a), în documentele originale din secolul al XVI-lea (v. şi Guruianu 2005: 29):

(22) a. această sfântă ps[altire…] să dezlegă *fiind* ***ca veache*** (DÎ, LIX, însemnare, *Galați, jud. Făgăraş, 1570–1571)
b. toți *fiindu* [***dirăgătorii*** şi ***slujile*** lui Aron vodă] (DÎ, LXXXVIII, mărturii în procesul lui Petru Şchiopul, [Moldova] *Polonia, [1593]: 2r)
c. să nu vă porniț pre cuvintele altora carei îmblă să facă vrajbă şi sfadă întru toată creştinătatea, şi să nu îmble măriia lui în aceasta cu țeara, să rădice sabiia în aleanul nostru, [*fiindu* noi [***slugile*** creştinești şi ***un sânge*** cu creştinii]] (DÎ, XLIV, act diplomatic, *Moldova, [1600]: 237v–238r)

Verbul *a fi* a fost utilizat şi ulterior cu formă nonfinită, mai ales de gerunziu:

(23) a. au împărățât (…) *fiindu*-şi [al treidzăci doile ***împărat***] (DVS, mai, 139r)
b. aşa şi voi (…), vă par amar acum vorbele méle, *nefiind* [***obicinuiți*** cu dânsele] (AD 104: 99v)

Dintre celelalte verbe copulative, unele apar, de timpuriu, cu formă de gerunziu:

(24) au fugit în Țara Muntenească, [*făcându-se* acolo ***negoțitori***] (DÎ, LXXXIX, mărturii în procesul lui Petru Şchiopul, [Moldova] *Polonia, [1593]: 1r); carele s-au lepădat de leagea sa, *făcându-se* [***de leage*** grecească] (*id.:* 2v)

Numele predicative sunt postpuse gerunziului (22)–(24).

Predicativul suplimentar este adesea postpus (25a–b). În unele structuri de tip vechi, propoziția predicativă suplimentară este antepusă (25c).

(25) a. au şăzut aicea domn în țară, [*găsind*-o ***fără stăpânire***] („ca neavând, ca fiind fără stăpânire”; Let. C 55r)
b. *făcându-să* ***că îmblă după meşterşugul dothorielor*** („doftoresc”; Minei, 1776, în DA s.v. *face*)
c. aceştia (…) întreabă şi scriu (…) ***cum sânt*** *înțelegându*-le (CIst 23r)

Gerunziul este atestat şi în structuri cu un complement predicativ al obiectului; acesta era plasat postverbal:

BDD-B154-22 © 2013 Editura Universității
Provided by Diacronia.ro for IP 3.145.201.71 (2024-04-26 20:24:04 UTC)

(26) a. au înfruntat pre împăratul, [*făcându*-l ***eretic***] (Dosoftei, în DA s.v. *face*)
b. mai taré prépus era pé vornicul Iordachii Delianul Cantacozino, [*făcându*-l [***şalviri*** cu 2 fețe]] (NL 1184)
c. *numindu-se* el pe sine ***că iaste fecior*** (PIst., în SLR: 230)

(ii) Gerunziul avea, de obicei, subiect nul, coreferențial cu subiectul predicatului (v. *supra* ex. 22a, 23a, 23b – în structura anacolutică *voi… vă par … nefiind –*, 24–25, 26a).

Construcțiile gerunziale absolute, cu subiect propriu, distinct de subiectul propoziției, erau mai frecvente decât construcțiile infinitivale absolute (pentru care, v. §4.1.1.ii.b, §4.1.2.i.b).

Gerunziul verbelor personale este atestat cu subiect propriu, exprimat, în special, prin grup nominal – nume comun determinat (27a–b), nume propriu (27c), pronume (27d–h; v. și *toți,* în 22b; *noi,* în 22c; *el,* în 26c; *eu,* în 29c); subiectul este subînțeles, în (26b).

(27) a. ***îngerii*** *slujindŭ* lui (CC[2] 38)
b. *gonindu* ***căzacii*** şi ***haiducii*** pre iniceri (CLM 220)
c. *grăindu* ***Pavelu*** de multe (CV 8v)
d. *lăcuindu* ***noi*** dzile multe (CV 13v);
e. încă departe *fiind* ***el*** (Caz. V 12: 9r)
f. *văzându*-le ***însumi*** cu ochii (PIst. 177v)
g. ***aceasta*** *fiind* aşa (Prav. 1652, în SLR: 29)
h. *fiindu* ***una*** dincoace, ***alta*** dincolo de mare (CLM 185)

Subiectul gerunziului era, în general, postpus, rareori antepus (22b; 27a, g).

Gerunziul verbelor impersonale are uneori subiectul realizat printr-o construcție verbală: grup infinitival (28a) sau construcție infinitivală relativă, care, ca şi în structurile finite (§3.5.1.1.vi), este dependentă sintactic de verbul impersonal *a avea* „a exista, a se găsi” şi este introdusă prin pronumele *cine* (28b). Este atestat şi tiparul cu gerunziu pasiv impersonal şi propoziție subiectivă (28c).

(28) a. *întâmplându*-mi-*să* după porunca Mării Tale [***a fi*** cârmuitoriu] (TLit., în ILRL: 348)
b. *neavând* ***cine o lega*** (DÎ, LIX, însemnare, *Galați, 1570–1571; v. şi Densusianu 1938: 395; SLR: 28; Guruianu 2005: 25)
c. *dovedindu-s(e)* [***că*** el dă dajdi cu neguț(ă)torii de Iaş(i)] (SVM 1r)

Subiectul verbal/propozițional este postpus gerunziului. Tiparele (28a–b) sunt rar atestate în epocă.

Gerunziul apare frecvent în structuri tranzitive variate formal, cu un complement direct nominal (29a–c), pronominal (29d), clitic (29e) sau realizat prin construcție infinitivală relativă (29f–g), prin propoziție neinterogativă (29h) sau interogativă indirectă (29i). Complementul direct este, de obicei, postpus, rareori antepus gerunziului (29d).

(29) a. *avându* [***pe Cupăreştii*** cei bătrâni] în Țarigrad (NL 845)
b. ai iubit dreptatea şi ai biruit *urând* ***nedireptatea*** (EG 158/88v)
c. *nefăcând* eu ***coconi*** de trupul miu (DÎ, X, zapis, *Râmnic, 1594)
d. ***pre nimini*** *obidind* (EG 160/89v)
e. nu înceta *învățându-**i*** (CC[2] 405; Minuț 2002: 209; v. şi §3.5.2, ex. 90)
f. *neavând* ***ce face*** (PIst., *ap.* Todi 2001: 67)
g. *neavând* ***de la cine afla mai bine*** (Filerot 187)

BDD-B154-22 © 2013 Editura Universității
Provided by Diacronia.ro for IP 3.145.201.71 (2024-04-26 20:24:04 UTC)

h. *oblicindu* ***că va să margă*** (ULM 31)
i. băsăduiră urul cătră alaltu *grăindu* ***cumu nemică n-au faptu dostoinicu morrției sau legătoriloru omul acesta*** (CV 41v)

Structura (29j) este ambiguă morfosintactic, în funcție de interpretarea grafiei.

(29) j. iară ca lu îmvise elu din morți nu după aceaia *vruindu se întoarce* întru putredire (CB 143); *vruindu-se întoarce* întru putredire (Ap.Br. 143, *ap.* Minuț 2002: 204); cf. nu vru a se întoarce în putredire (CP, în CB, loc. cit.)

În varianta din ediția alcătuită de Alexandru Gafton (CB), reflexivul *se* nu este conjunct (grafic) față de gerunziul *vruindu;* forma verbală *se întoarce* ar putea fi un infinitiv (fără marca *a*) dependent sintactic de gerunziu sau un indicativ. În varianta adoptată de Ana-Maria Minuț, reflexivul verbului *se întoarce* este conjunct (grafic) și legat sintactic de gerunziu; legarea reflexivului este indiciul că forma *se întoarce* este un infinitiv (fără *a*). Un argument în favoarea interpretării ca infinitiv oferă și comparația cu structura corespunzătoare din CP.

De asemenea, este atestat tiparul gerunzial cu tranzitivitate dublă; complementul secundar urmează după complementul direct, ambele fiind plasate postverbal:

(30) a. *învățând pre unii* dentr-înșii ***carte*** și ***limba*** elinească (BB XXXI)
b. *rugându-l* și *pă dumnealui* ***ca tot să fie dă ajutoru*** (ISN, LXVI, Craiova, 1728: 113)

Verbe ca *a se bizui, a gândi, a huli* apar în structuri gerunziale cu dativul complement indirect (31a–c; v. §3.5.4.1.i.a). Verbul *a huli* era utilizat, de timpuriu, și în construcția tranzitivă (v. exemple, în DA s.v.), care s-a impus în limbă, alături de construcțiile cu prepoziție (*asupra, împotriva, pre* etc.). Verbul *a urma* era construit și cu dativul inanimat (31d); tiparul s-a restrâns ulterior la dativul animat. Complementele indirecte urmează după verb.

(31) a. *bizuindu-să* [***puterii*** sale și ***meșterșugului*** său] (ULM 29)
b. *gândind* [***domnului*** lor] (Let. C 95r)
c. *hulindu* ***celuia*** (CV 79v)
d. *urmând* [***voei*** lui Dumnădzău] (DVS, mai, 139r)

Unele tipare gerunziale cu un complement prepozițional sunt, de asemenea, vechi; topica este postverbală (32a–b). Tiparele cu circumstanțiale erau relativ variate – circumstanțial de loc (32c), de timp (32d), de mod (32e), instrumental (32f–h), sociativ (32i) etc. În unele structuri, circumstanțialul este antepus (32f).

(32) a. *nădăindu-ne* ***spre mila*** slaveei lui și ***spre slujba*** noastră (CS 119r; v. și §3.5.5.1.i.c)
b. „Amin, amin zic voao că unul dentru voi Mă va vinde”. Căuta dirept aceaea ucenicii unul spre altul, *mirându-se* ***pentru cine zice*** (BB 825)
c. mergând la arhiereu *den-a-dreapta* (Ms. 1216: 71r; pentru structurile finite, v. §3.8.1.2.ii.c)
d. *zăbovind* ***până a să face podul*** (CIst. 15r)
e. va jura de voie, *știind* ***pre strâmb*** (CPrav. 10v)
f. ***cu tunurile*** *dând* (GIst. 130v, 169v; v. și §3.5.2, ex. 89)
g. *luând* îndrăznire ***cu*** [***chipul*** cinstitei cruci] (DVS, mai, 138v)
h. *rănindu-să* ***cu*** [doaă ***rane***] (instrumental „intern”, v. §3.8.4.1.i; NCL 713)

BDD-B154-22 © 2013 Editura Universității
Provided by Diacronia.ro for IP 3.145.201.71 (2024-04-26 20:24:04 UTC)

i. el, ***depreună*** *oprăvind* ***cu*** [***solii*** domniii-lui] (DÎ, XXXVI, act diplomatic, [Țara Românească] *Transilvania, [1600]: 251r)

(iii) Gerunziul era construit uneori cu reflexiv dublu, pre- şi postverbal, ca şi formele verbale finite (v. §3.1.1.1.iii):

(33) *se veselindu-se* (CC[2] 547; Densusianu 1938, *ib.*)

4.3 Participiul

Particularitățile sintactice ale propozițiilor participiale vechi privesc, mai ales, subiectul, complementul de agent şi, doar în mai mică măsură, alți constituenți (cf. Diaconescu 1969).

(i) Construcțiile participiale absolute, cu subiect propriu, sunt slab atestate şi au o organizare sintactică mai puțin clară în textele vechi. Tiparul s-a menținut, cu o utilizare de asemenea limitată, şi după secolul al XVIII-lea.

Participiul verbelor personale are, în unele construcții, subiect pronominal demonstrativ (34a) sau indefinit (34b):

(34) a. [***acela*** *purrtatu* cu somnu adâncatu] şi grăindu Pavelu de multe, plecă-se giurele de somnu şi cădzu din comarrnicu dinr-al treile podu giosu, deaci luară elu morrtu (CV 8v; „fiind purtat”)

b. a doa dzi dez-dimeniață, au cădzut mai toate capetele leşăşti, [*părăsiți* ***unii*** şi de slugile sale], [***alții*** *rătăciți*] (CLM 215; „fiind părăsiți”, „fiind rătăciți”)

Subiectul este antepus – (34a), *alții* în (34b) – sau postpus participiului – *unii* în (34b).

(ii) Construcțiile participiale pasive sunt bine reprezentate, în texte variate regional şi stilistic, din întreaga epocă veche. Complementul de agent este construit cu prepozițiile *de, de către, de la* (v. §3.6.3).

Complementul de agent este, de obicei, postpus participiului:

(35) a. ucenicu cel *iubitu* ***de Iisus*** (CC[1] 31: 2r)

b. nişte cazaci *tremiş* ***de vodă*** (DÎ, XXII, scrisoare, *Craiova, [1599–1600])

c. *chemat* ***de vizirul*** (Let. C 95r)

d. *dăruită* lor hiică ***de la Dumnădzău*** (DVS, octombrie, 65r)

e. întâiu *descălecată* ***de Traian*** (CLM 175); *pus* ***de dânşii*** (CLM 177)

f. izvod *iscălit* ***de dumnealor*** (…) *iscălit* ***de mine*** (ISBD, LXX, c. 1700: 100)

g. *neînvățat* ***de nimeni*** (CIst. 2r)

Structurile cu agentul antepus participiului erau mai extinse în limba veche:

(36) a. [***de cătră*** slavită ***varmegie***] *trimis* (DÎ, CXIII, zapis, *Maramureş, 1593)

b. *zidi acea* ***de Dumnedzău*** *păzâtă* cetate (DVS, mai, 139r)

c. [***de*** mari ***neamuri*** romane] aici ***întemeiat*** (CIst. 45v)

Tiparul cu agentul antepus este fixat în formule stereotipe, specifice documentelor vechi; de exemplu, structura participială pasivă (37a), utilizată în concurență cu structura activă (37b):

BDD-B154-22 © 2013 Editura Universității
Provided by Diacronia.ro for IP 3.145.201.71 (2024-04-26 20:24:04 UTC)

(37) a. eu ***de nime*** *nevoit* nici ***asuprit,*** am vândut (doc. Moldova, 1626, *ap.* Frâncu 2009: 179)
b. fiind *eu de bunăvoie am vândut* (doc., Moldova, 1627, *ap.* Frâncu 2009, *ib.*)

(iii) Grupurile participiale erau variate sintactic. Ele integrează constituenți de diverse tipuri. Unii dintre aceștia au particularități specifice limbii vechi, pe care însă le manifestă nu doar în structurile participiale, ci și în alte contexte – cuantificatorul adverbial *cu asupră* (38a), circumstanțialul de loc cu prepoziția *de* „din" (38b) sau cu toponimul „nearticulat" (38c), circumstanțialul de mod exprimat prin adverbe cu sensuri contextuale speciale, similare celor din originalul slavon (38d), predicativul suplimentar (38e) și complementul predicativ al obiectului (*hiică,* în 35d) construite fără prepoziție în structuri pentru care ulterior a fost preferată o variantă cu prepoziție etc.:

(38) a. fiind *răniți* ***prea cu asupră*** (Minei, 1776, în DA s.v. *asupră*)
b. cel *dus* ***de lume*** („din"; CM 190: 250v)
c. *scris* ***în Suceavă*** (DÎ, CVII, zapis, Suceava, 1597)
d. (√ sântu) [*învățatu* ***aiave*** leagea tătânreasică] („exact"; CV 19r; Costinescu, în CV: 202)
e. fiind cumpărată această ps[altire] și [*dată* ***pomeană*** besearecei] (DÎ, LIX, însemnare, *Galați, 1570–1571)

4.4 Supinul

Supinul verbal, în ipostaza de centru sintactic, ridică probleme referitoare la vechimea structurilor și la constituenții acestora (v. întreaga discuție, *ap.* Stan 2013d).

(i) Structurile în care supinul centru are un statut verbal relativ clar sunt probabil târzii[1]. Supinul verbal a coexistat în limba veche cu supinul substantival. Indicii sintactice ale statutului categorial de verb sunt construcția supinului cu constituenți de tip adverbal (§ii) și poziția sintactică a supinului (§iii).

(ii) Supinul verbal, în limba veche, este adesea lipsit de termeni dependenți (Diaconescu 1971: 158).

Structurile complexe, de tip propozițional, în care există un centru supin, au fost înregistrate mai ales în texte din a doua parte a epocii, după jumătatea secolului al XVII-lea (Pană Dindelegan 2011: 121–123), și, mai rar, în secolul al XVI-lea (41), (43). În aceste propoziții nonfinite, supinul manifestă unele proprietăți sintactice ale verbului din structura corespunzătoare finită, menținând astfel o parte dintre argumentele și dintre adjuncții circumstanțiali.

(a) Constituentul cel mai frecvent dependent de supin era complementul direct (v. observațiile și exemplele, *ap.* Pană Dindelegan 2011: 127):

(39) a. meșcioară *de numărat* ***banii*** (CDicț. 3); cuțât *de tăiat* ***viia*** (CDicț. 472)
b. au pus de-au cumpărat și câteva vasă de vin, să fie *de cinstit* ***oșténii*** (NL 1039)

[1] Originea supinului românesc nu face obiectul discuției de față; v. o sinteză și bibliografia indicată, *ap.* Dragomirescu 2013b: 20–24; 2013c.

BDD-B154-22 © 2013 Editura Universității
Provided by Diacronia.ro for IP 3.145.201.71 (2024-04-26 20:24:04 UTC)

(b) Sunt, de asemenea, înregistrate câteva construcții cu complement indirect (40a–b), complement prepozițional (40c) sau circumstanțial – de loc (40d–e), de loc/mod (40f) (*ap.* Pană Dindelegan 2011: 122, 126, 128–129):

(40) a. dar *de dat* ***oaspetelui*** (CDicț. 553)
b. loc *de dat mâncare* ***găinilor*** (CDicț. 349; coocurent cu complementul direct *mâncare*)
c. nu ne săturam de domni de țară, nici *de măritat fetele* ***după peminteni*** (NL 1171; coocurent cu complementul direct *fetele*)
d. au datu semnu *de întorsu* ***înapoi*** (ULM 51)
e. mălaiu *dé vândut* ***în Iaşii*** (NL 891)
f. meşteşug *de umblat* ***pă funie*** (CDicț. 456)

Un exemplu anterior, din secolul al XVI-lea este (16, sub §3.5.1), pe care îl reluăm aici, sub (41):

(41) amu aicea nişte cazaci tremiş de vodă de păzescu margeni<le>, ci le trebuieşti [*de băgat* ***aicea***], ci tremitimu un berbiru alu loru şi o slugă a mea să cumpere ce le va trebui (DÎ, XXII, scrisoare, *Craiova, [1599–1600]: 1r)

În (41), supinul manifestă o proprietate de tip verbal în calitate de centru sintactic, fiind construit cu un adjunct adverbial *(aicea),* legat direct, fără prepoziție. Exemplul (41) este astfel relevant pentru interpretarea categorială a supinului şi atestă existența unor proprietăți sintactice verbale, la sfârşitul secolului al XVI-lea. Faptul că structura apare într-un document original (şi anume într-o scrisoare), chiar dacă se ştie că documentele erau redactate după anumite modele, îndreptățeşte totuşi **presupunerea că tiparul cu supin verbal va fi existat în uzul oral, spre sfârşitul secolului al XVI-lea.**

(c) Supinul a fost înregistrat în câteva structuri cu subiect, în secolul al XVII-lea, în dicționarul lui Corbea (ex. 42, *ap.* Pană Dindelegan, 2011: 122). Am considerat că aceste structuri sunt deviante în raport cu sintaxa supinului românesc, fiind o încercare de glosare a formației lat. HEXACLINUM (HEXACLĪNON, -I, „pat de masă cu şase locuri"; v. Theil 1887 s.v.). Cel mai probabil, structurile de tipul (42) nu aveau circulație în uz. De aceea, relevanța lor pentru natura verbală a supinului este scăzută.

(42) a. hexaclinum, g. n. loc *de cinat* [şase ***inş***], scaun *de şezut* [şase ***oameni***] (CDicț. 232)

Structura (43) este mult anterioară şi apare în câteva versiuni ale psalmului 113 – în *Psaltirea Voronețeană* (1551–1558), *Psaltirea Scheiană* (1573–1578), *Psaltirea slavo-română* a lui Coresi (1577), în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Construcției cu supinul îi corespunde o construcție finită, cu verbul la conjunctiv prezent, în *Psaltirea Hurmuzaki* (la începutul secolului al XVI-lea):

(43) Şi Iorrdanul turnă-se înrapoi. *Codrii giucară ca berbecii* şi munții ca mieii oilor. Ce-ți fu, mare, de fugişi? Şi tu, Iorrdane, ce te turnaşi înrapoi? *Codrii* ***de giucatu*** *ca berbecii* şi munții ca mieii oilor? (PV 24r–v; cf. PS^B 380, CP^1 41; *se giucați,* în PH 99r)

În (43), supinul este construit cu subiect *(codrii)* şi cu un grup prepozițional modal-comparativ *(ca berbecii).*

BDD-B154-22 © 2013 Editura Universității
Provided by Diacronia.ro for IP 3.145.201.71 (2024-04-26 20:24:04 UTC)

Construcția cu subiectul (43) este, de asemenea, deviantă, ca și cea din (42). Textul este o traducere. Tiparul nu s-a impus ca atare în limbă și desigur nu circula ca atare în uz. Totuși structura este deosebit de importantă din perspectivă cronologică, deoarece **atestă, indirect, faptul că supinul avea statut verbal** și putea fi utilizat ca formă paradigmatică a verbului, în poziția sintactică a unei forme verbale finite. **Prezența tiparului la jumătatea secolului al XVI-lea sugerează că utilizarea verbală a supinului era mai veche.**

(iii) Brâncuș (2007 [1967]: 168) a menționat, între caracteristicile sintactice ale supinului verbal, disponibilitatea de a apărea ca termen dependent față de un verb modal sau impersonal.

Supinul este atestat în tiparele sintactice vechi, de tip verbal (v. și Pană Dindelegan 2011: 121):

- cu verb modal (v. §3.5.2, ex. 85, reluat aici sub 44a);
- cu verb aspectual (44b; v. §3.8.6, ex. 9, reluat aici sub 44c);
- cu verb impersonal copulativ/noncopulativ (v. §3.5.1, ex. 15a–b, reluate aici sub 44d–e, exemplul 44e fiind interpretabil și ca structură modală deontică).

(44) a. *avum* ***de zis*** (CH 952: 26)
b. deferbeo, -es *stau* ***de hiertu*** („stau din fiert”; CDicț. 148; pentru lat. DĒFERVĔO, -ĔRE „a înceta să fiarbă”, v. Theil 1887 s.v.)
c. *au* și *tăcut* ***de strănutat*** (NL 824)
d. *mai greu* nu *iaste* ***de giudecat*** (CII 52 bis)
e. aşişiderea ***de păzit*** *iaste*, ca nu cumva prin a noastre reale fapte slava Dumnădzăului nostru între oameni cu vreo defăimăciune să să atingă (CD 126r)

Structurile (44) datează din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea.

În structura (41), din secolul al XVI-lea, contextul sintactic, oarecum neclar, face discutabilă interpretarea supinului ca subiect (așa cum apare la Guruianu 2005: 17). Supinul se află, însă, fără îndoială, în raport cu verbul modal *a trebui*, într-o poziție sintactică de tip adverbal.

(iv) În structurile (39)–(44), propoziția nonfinită cu verbul la supin este construită cu *de*, care însă are statut diferit, în funcție de poziția sintactică a propoziției:

- marcă prepozițională a raportului de modificare, în structurile (39a), (40a–b, d–f), (42), în care propoziția nonfinită este modificator într-un grup nominal;
- prepoziție, în (39b), unde propoziția nonfinită ocupă o poziție predicativă;
- prepoziție regim al verbului principal *(nu ne săturăm de),* în (40c), unde propoziția nonfinită este completivă prepozițională;
- prepoziție restrictivă, în (44c)
- complementizator (conector gramaticalizat):
  - în structurile modale (44a, 44e, structuri analizabile, în care supinul ocupă poziția de complement direct, respectiv de subiect);
  - în (44d), unde supinul este subiect;
  - în structura aspectuală (44b), netransparentă ca organizare sintactică internă;
  - în structura (41).

Asocierea prepoziției *de* cu o propoziție nonfinită a facilitat reanaliza ei ca element complementizator (Roberts 2007: 173).

BDD-B154-22 © 2013 Editura Universității
Provided by Diacronia.ro for IP 3.145.201.71 (2024-04-26 20:24:04 UTC)

4.5 Concluzii

(i) Construcțiile verbale nonfinite au structură internă de propoziții reduse.

(ii) În limba veche erau utilizate construcții al căror centru sintactic este un verb la infinitivul lung (cu sufixul *-re* sau cu forma amplificată a acestuia, *-rea*) sau la infinitivul scurt (fără *-re*).

Formele lungi în *-rea* erau mai frecvente decât cele în *-re*, în secolul al XVI-lea. Frecvența infinitivului lung a scăzut spre sfârşitul secolului al XVII-lea şi în secolul al XVIII-lea, când s-a extins infinitivul scurt.

(iii) Structurile infinitivale (cu infinitivul lung sau cu infinitivul scurt) erau variate formal. Comparativ cu tiparele menținute după secolul al XVIII-lea, structurile vechi cu infinitivul scurt prezintă particularități, în special de topică.

(iv) Infinitivul lung a fost înregistrat fără marca *a*, după verbul *a putea*, iar infinitivul scurt, şi după verbele *a şti, a cuteza.*

(v) Structurile gerunziale vechi erau variate. În general, tiparele s-au menținut. Unele construcții prezentau particularități de regim al verbelor.

(vi) Structura participială absolută, cu subiect propriu, exprimat (tipar sintactic nereprezentativ pentru limba română), a avut o utilizare limitată şi în perioada veche.

(vii) Structurile participiale erau variate sintactic. O particularitate de tip vechi este antepunerea complementului de agent.

(viii) În secolul al XVI-lea, supinul românesc manifesta proprietăți sintactice verbale, atât ca centru sintactic, cât şi ca termen dependent. Construcția de tip verbal exista, probabil, în uzul oral. Prepoziția *de*, utilizată în diverse ipostaze sintactice, în structurile cu supinul, este atestată şi ca un element gramaticalizat, cu statut de complementizator, de asemenea în secolul al XVI-lea.

Materialul faptic atestat pentru secolul al XVI-lea nu permite formularea unei ipoteze privind vechimea structurilor propoziționale al căror centru sintactic este un supin verbal. Numărul mic de atestări nu arată, în acest caz, că supinul verbal era o inovație recentă; frecvența redusă a fost o caracteristică permanentă a acestor construcții, şi după epoca veche.

Structura internă a propozițiilor nonfinite era simplă, incluzând unul sau doi constituenți dependenți de supinul verbal. Structurile au cunoscut o anumită dinamică pe durata epocii vechi.

BDD-B154-22 © 2013 Editura Universității
Provided by Diacronia.ro for IP 3.145.201.71 (2024-04-26 20:24:04 UTC)